

Türkiyede Şehirleşme Hareetkleri

(İkinci Makale)

Dr. Talip Yücel
Ankara Üniversitesi

Doğunun, sakinlerini artık besliyemez hale gelen, ahalsinin barınamayıp civarın daha müsait yerleşme yerlerine muhacerete mecbur kaldığı bu "mahrumiyet alanları" nereleridir? Geçim darlığının, hal kütlelerini, bu tenha kırlardan söküp çıkarması ne zamandan beri devam etmektedir? Bu halkın yeni yerleşme alanları nereleridir? Yurtlarını terkedenlerin sayısı nekadardır ve şehirleşme hareketleri hangi istikametlerde gelişmektedir? İşte akla gelen sorulardan bazıları...

Cumhuriyetten önce, modern usullerle yapılmış sayımların bulunması dolayısıyla, şehirleşme hareketlerinin doğuda hangi tarihte başladığını şimdilik katıyetle söylemek, 1927 sayımından önce var olduğu anlaşılan bu hareketlerin, beslenme alanlarını emniyetle çizmek mümkün olmuyor. Bununla beraber geçim darlığı yüzünden ahalsi boşalan kırların 1927 - 1935 devresinde, nüfusu normalin üstünde artış gösteren iskân merkezlerine (harita II) civar olması içabeder. Bu tahminimize mesnet teşkil eden hususlardan belki de en önemlisi insan psikolojisidir. Hepimiz doğduğumuz, büyüdüğümüz, havasını teneffüs ettiğimiz yerlere, çok ke-re, sebeplerini tahlil etmeyi düşünmediğimiz kuvvetli hislerle bağlı değil miyiz? Bu kuvvetli ruhî bağları bir hamlede söküp atabilir miyiz? Ondan dolayıdır ki, toprağına ve ocağına vefası herkesce malûm köylümün, geçim derdiyle de olsa, başlangıçta köyüne sık sık dönebileceğı; havası, suyu, manzarasıyla kendi köyünü andıran en yakın iskân merkezini seçeceği bana tabii görünüyor.

Tesbit edebildiğimiz ilk temerküz alanları (harita II), kuzeyden güneye doğru gidilmek şartıyla, yukarı Kelkit; Artvin ile Karadeniz arasındaki aşağı çığır hariç, hemen hemen bütün Çoruh; yukarı Kızılırmak; yukarı Kuruçay; yukarı Kars Çayı; Aras'ın doğu sınırımıza civar kısmı ile Kağızman'ı içine alan orta bölümü; tek mil yukarı Murat Karasuyun; Kemah - Ilıç arasındaki kısmı yekdiğeri ile henüz birleşmemiş lekeler halinde Munzur ve kolları; Büyük Zap Irmağı ve tabiiileriyle Karadeniz kı-

yılarında Pazar, Of, Akçaabat, Vakfıkebir; güneyde Beşiri, Gercüş, Midyat gibi Dicle kolları arasındaki alanlara serpilmiş mahaller ile Fırat'ın güney sınırlarımıza civar kısımlarında Kâhta, Hilvan, Gaziantep, Urfa, Suruç münferit lekeleridir.

1927 - 1935 sayım devresinde, dışardan nüfus katılmalarının olduğu iskân merkezlerine ait nüfus artış tutarının, yine aynı devre için elde ettiğimiz ortalama nüfus artış oranı olan % 327 den arta kalan kısmını, bulmak suretiyle, şehirleşme hareketlerine iştirak edenler sayısını, katı olmasa bile hakikate yakın şekilde, bulmak mümkündür. Bu miktar, 1927 - 1935 devresi için, büyük kısmı Doğu Anadolu'ya ait olmak üzere takriben 20 000 (19 558) kişiden ibarettir ki, bu değer geçen süreye müsavi tarzda dağıtıldığı takdirde yıl başına kabaca 2 500 kişi düşmektedir (Tablo II).

Doğuda tayin edebildiğimiz ilk nüfus temerküz sahalarındaki boşluklar, müteakip devrede (1935 - 1940) dolmaya devam ederken (Kelkit'in yukarı mecrası; yukarı Kuruçay, Kars çayı; Aras'ta : Tuzluca - Kağızman kısmı; Karasuda : Ilıç; Munzur çayında ; Ovacık; yukarı Muratta : Diyadin, Karaköse, Van şehri; Güneydoğu Anadolu'da : Mutki, Beşiri, Sürüş) öte yandan da şehirleşme hareketleri, yine vadileri takiben, bir yağ lekesi gibi yeni alanlara (Ardanuç - Borçka arasındaki aşağı Çoruh; yukarı Harsit; Kuruçay'da : Göle-Ardahan; Erzurum - Pasinler arasındaki yukarı Aras; yukarı Muratta : Karayazı civarı; Ilıç - Divriği ve Tercan - Aşkale arasında Karasu; Mazgirt - Plümür arası Munzur; Hınıs; Banşan dereleri yatağı; Bingöl - Genç arası Murat; Tohma Çayında : Akçadağ - Malatya ovaları Botan Çayında : Hizan - Siirt arası; Van Gölüne karışan bir iki akarsu mansabı; Şirnak, Maden, Ergani, Çınar, Mardin) yayılmış veya sıçramıştır. Bir evvelki devrede normal üstü nüfus artışı gösteren iskân noktaları sayısı (42) bu defa hemen hemen aynı kaldığı halde (45), harekete iştirak edenlerin sayısı, ağırlık merkezi Doğu Anadolu coğrafî bölgesi olmak üzere, 1927 - 1950 yılları arası için, rekor teşkil eden bir seviyeye yani 66 305 e (yılıda 13 261 kişi) ulaşmıştır.

Rekor yılını, muhaceret ceryanlarının en zayıfı takibetmiş, göçlere sahne olan iskân yerleri sayısı birdenbire yarıyarıya (24); şehirleşme hareketlerine katılan nüfus miktarı (11 765 kişi, yılda 2 353) 1927 - 1935 devresinin (8 yıllık) altına; 1935 - 1940 devresinin (5 yıllık) 1/5 ine düşmüş; Çoruh'ta: Bayburt - İspir arası; Karasuda: Tercan ovası; Murat'ta : Palu, Solhan çevresi; Tohma da : Akçadağ Bismil etrafı; Botan çayında Hizan - Şirvan; Urfa kuzeybatısında Fırat'a karışan bir kuru dere yatağındaki Yaylak; Van Gölü çevresinde: Tatvan, Gürpınar; Büyük Zap'ın kolu üzerindeki Şemdinli'den başka yerlere pekde önemli olmayan göçler

vukubulmuş; bir evvelki devrenin yayılma sınırları içinde de bazı nüfus yığılmaları (Çoruh'ta: Ardanuç, İspir; Karasuda : Ilıç; Murat'ta: Hınıs - Banşan vadiyatağı v.s.) olmuştur.

Memleket nüfusundaki genel artışın 1945'e doğru gittikçe ağırlaşması; gençlerden ekserisinin İkinci Dünya Savaşının zail olmamış tesirleriyle silâh altında bulunuşu; gıda tahditleri; sağlık tedbirlerinin gevşemesiyle doğrudan doğruya veya bilvasıta ilgili olan bu azalma, son devrede nüfusumuzun beklenmedik artışına ayak uydurarak yeniden canlanmış, 31 000'i geçen (31 924) bir insan kütlesi, 43 yerleşme merkezine doğru akmıştır. İskân merkezlerimizin, şehirleşme hareketlerinden şimdiye kadar en fazla müteessir olduğu (99) (Tablo II), bu devrede, eski yayılma alanlarına : Kelkit oluğunda Koyulhisar'a kadar varan; Muratta: Muş Ovasına kadar sokulan; Munzurda : Kalan'a; Tohmada: Doğanşehir'e sarkan burunlar eklenmiş; hâdise Harran Ovasına sirayet etmiş; Dicle üzerinde: Cizre - Çınar - Beşiri arası; Habur üzerinde de : Beytüşşebap cepeleri belirmiştir.

Doğuda geniş bir alan üzerinde, cereyan eden ve ilerde bahsedeceğim coğrafi manâdaki şehirlere (Erzurum, Erzincan, Kars, Malatya vs.) olduğu kadar, şehirleşme yolunda bulunan (Oltu, Kelkit, Tutak vs.) yerlere müteveccih muhâceret hareketlerinin intişarlarında veya sıçramasında tek yön bahis mevzuu olmuyor. Yukarı Murat, Kelkit, Çoruh ve Kars Çayında olduğu gibi mansab'a doğru; bazan Arasta olduğu gibi memba istikametinde; bazan da Karasu'da veya Murat'ın Hınıs - Banşan kollarındaki gibi, intişar yolu üzerindeki tali derelere sapmalar yapmak suretiyle yanlara, yani tamamen zıt iki yöne doğrudur. Hâdisenin intişarındaki istikamet aykırılıkları ne olursa olsun dikkate değer husus, şehirleşme ceryanlarının hemen daima vadî olukları çevresindeki yerleşme yerlerine müteveccih bulunmasıdır. Bu neden böyledir? Çünkü kışları şiddetli ve uzun; yazların kısa sürdüğü Doğuda, depresyonlar, en kuytu, en sıcak yerler olmakla kalmaz; zıraate elverişli, verimli topraklara rastlanan yegâne sahalar olma; münakale yolları üzerinde bulunma avantajlarını da muhafaza eder. Sıcak ve kurak Güneydoğu Anadolunun sula-maya müsait, verimli toprakları, keza vadî yataklarına inhisar eder. Bu durumlarıyla depresyonlar, yaşamaya civar bölgelerden çok daha elverişli alanlardır.

Evvelce, memleketimiz doğu bölgesi dışında kalan kısımlarında, şehirleşme hareketlerine sahne olan yerlerin dağınıklığına işaret etmiştim. Şu kadar ki, batıda şehirleşme ceryanlarıyla sürüklenen insan kütlesi, görünüşe göre meselâ İç Anadolu (1927 - 1935 ve 1945 - 1950 devreleri),

Marmara coğrafi bölgelerinde (1927 - 1935; 1935 - 1940 ve 1940 - 1945 devrelerindeki gibi), ayrı ayrı, doğudaki miktara yaklaşmakta, hatta zaman zaman, onu gerilerde bile bırakmaktadır. Bunun manâsı açıktır ve yurdumuzun doğusunda geniş alanlı fakat zayıf; diğer kısımlarda az sayıdaki dağınık merkezlere doğru kuvvetli nüfus akınları vukubulduğunu ortaya koyar. Acaba şehirleşme hareketleri bakımından bu müşahademiz doğru mudur?

Marmara bölgesinde ilk sayım devresi boyunca şehirleşmeye katılan nüfus tutarının kabaca 25 000 den, bu hareketlerin memleketin bütününde yerinden canlandığı son devrede (İç Anadolu, Batı Karadeniz hariç) önemli bir azalmaya uğrayarak 9 520 ye düşmesi (Tablo II); azamî değere 1935 - 1940 devresinde ulaşması; ikincisinin de 1940 - 1945 devresine rastlaması ve bu sırada, diğer bütün bölgeleri geride bırakmış olması, bana biraz manâlı görünüyor. Memleket genel nüfus artışının ağırlaşp; büyük halk kütlelerinin silâh altında bulunduğu; şehirleşme hareketlerinin hemen bütün alanlara silikleştiği 1940 - 1945 devresinde de Marmara bölgesinin, memleketteki genel temayüle aykırı olarak kabarık bir yekûn göstermesini başka sebeplere bağlamamaya pek te imkân yoktur.

Marmara bölgesinde şehirleşmeye iştirâk edenler payının, büyük mikyasta Trakyada, hem de sınır civarındaki yerleşme yerlerine ait olması bize ip ucu verir mahiyette görünüyor. Bilindiği gibi Türkiye, tabii arzuları itibariyle müdafaası kolay olmiyan Trakyada, politikasının ne olduğu, kimden yana çıkacağı iyice bilinmiyen; fakat kendi varlığına karşı düşmanca emeller beslediğini bildiği bir devletin sınırında öteden beri emniyet tertibleri almak, askerî kuvvetler bulundurmak zaruretini duymuştur. İkinci Dünya Savaşı içinde, ezcümle Alman ordularının Balkan yarımadasını süratle işgal ederek sınırlarımıza dayandığı, karşı tarafın hareket tarzına göre, memleketimizin silâhlı bir çarpışmaya girmesinin artık gün meselesi olduğu bir sırada, bu kuvvetlerin sayısı artmış (Marmara bölgesinde şehirleşme hareketlerinin 1935 - 1940 devresi) mücadelelenin Sovyet Rusyaya intikaliyle (1941 yılı) Türkiye kuvvetlerinden ancak bir kısmını (1940 - 1945) emniyeti bakımından lüzumlu yerlere kaydırmıştır. Demek oluyor ki, Marmara bölgesindeki şehirleşme hareketleri, kırlardan diğer iskân merkezlerine müteveccih göçlerden doğmamakta; fakat bununla ilgisi olmiyan tamamen askerî icaplardan ileri gelmektedir.

İç Anadoludaki durumun başka bir özelliği var. Bir kere şehirleşme hareketleriyle sürüklenen nüfus miktarı, doğunun (Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) ve Marmara bölgesinin 1935 - 1940 dev

resi istisna edilmek şartıyla bütün bölgeleri geride bırakmaktadır. (Tablo II). Sonra da doğudan farklı olarak, muhaceret muntıkanın iki büyük şehrine Eskişehir'le Ankara'ya, fakat bilhassa Ankara'ya doğrudur. Nitekim bu iki şehre göç edip gelenler sayısı, yuvarlak rakkamlarla 1927-1935 te 42 314 (Ankara: 32 418; Eskişehir: 9 896); 1935 - 1940 devresinde 37 985 (Ankara : 27 479; Eskişehir : 10 506); 1940 - 1945 te 69499 (Ankara : 54 396; Eskişehir: 15 103) son devrede, Eskişehir'e muhaceret olmamasından, sadece Ankaraya ait değer (47 790) takriben 48 000 kişidir. Bu kıymetler bölgenin genel toplamından çıkarıldığı zaman Ankara, Eskişehir dışındaki iskân noktalarına vaki göçlerin yekûnu, üzerinde durulamıyacak kadar ehemmiyetsizdir: 1927 - 1935 te 2 565; 1935 - 1940 da 17 026 ve son iki devrede de sırasıyla 16 333 ve 11 258 kişiden ibarettir. Şu kadar ki Ankaranın hissesi, hesaplarımızın fevkinde olmak icabeder. Zira şehirleşmesini bu büyük merkezin varlığına borçlu, bir kısım askerî birliklerle askerî ve sivil okulların Ankaradan nakledildiği Polatlı ve Çubuk veya Kızılcahamam, Haymana gibi kaplıca ve mesire yerlerine vaki nüfus akınına da işe karıştırmak lâzım gelir. Burada, şu hususa da dikkat etmek gerekir ki, Ankaranın son yıllarda, her türlü tahminleri aşan, daha çok hükümet merkezi seçilmesi, kısmen yeni sanayi tesislerine hamledilebilecek olan; Eskişehirin de endüstriyle birlikte yollar kavşağındaki mevki ile ilgili normâl üstü nüfus artışlarının, İç Anadolu Coğrafi Bölgesinin sınırlarından taşan bir alan tarafından beslenmesi keyfiyetidir ve bu şehirleşme hareketlerinin kökleri, zannımca, Doğuda olduğu şekilde, geçim sıkıntısına dayanmamaktadır.

İskenderun körfezi etrafında zengin bir ziraat alanıyla birlikte durmadan çoğalan sınaî tesisler vardır. Buradaki ziraat tarzı, geniş mikyasta el emeğine ihtiyaç göstermekte ve her yıl civardan işçi celbetmektedir. Buna rağmen, meskûr mahalde şehirleşme hareketlerinin varlık göstermemesi, muhaceretlerin çok defa daimî yerleşmeye inkılab edememiş olmasına bağlanabilir.

Saydığımız alanlar dışında, şehirleşme hareketlerinin sebepleri çeşitli, bazıları ise şimdilik karanlıktır. Şüphesiz bu kısa etütte, her iskân merkezinin 1927 - 1950 yılları arasındaki normâl üstü nüfus artış seyrini takibetmeye; girift, girift olduğu için de özel çalışmalara muhtaç sebeplerini açıklamaya imkân yoktur. Bununla beraber, bazıları hakkında genel izahlara girişmek mümkündür. Meselâ: Zonguldak, Tavşanlı, Soma, Uşak, Kırıkkale, kısmen Turhal, Konya Ereğlisinin şu veya bu sayım devresi sırasında nüfusca normâl sınırları aşan, zenginleşmelerini maden yataklarının işletilmesine, endüstri tesislerine ve bu endüstriden doğması muhtemel ticarete; Gebzeninkini, İstanbula yakınlığına, Gölcük, İz-

mit'in, sanai ile birlikte askerî üs vazifesi görmelerine borçlu oldukları söylenebilir. Yerköy, demiryolu sayesinde büyümekteyse de yanı başındaki Çiçekdağ'a; keza Araç, Ilgın, Anamur'a; Gördes, Eşme ve benzerlerine tatmin edici bir izah tarzı bulunamamaktadır.

Burada aydınlatılması lâzım gelen diğer bir husus ta: Büyük şehirlerimize müteveccih göç hareketlerinin var olup olmadığı meselesidir. Tabiatıyla devamlı göç hareketlerine sahne olduğunu söylediğim Ankarayı, yeniden ele almayıcağım. Ayrıca büyük şehirlimizin hepsi hakkında tafsilâta da girmeyeceğim. Sadece «doğdukları vilâyetler dışında yaşayan nüfus» sayısı ve diyagramlarıyla telkin edilmek istenen¹ veya memleketimizdeki ziraî nüfus surpeuplement'nının emaresi şeklinde tefsir edilen²; sonra da İstanbul'a dalgalar halinde vaki göçlerin artık durdurulması yolunda beslenen genel kanaatle, gazetelerde intişar eden yazıların değerini araştıracağım ve bunun için de 1950 yılına kadarki sayımların kat'î neticelerine dayanacağım. Ele alacağım sonuçlar, doğdukları yerler dışında yaşayanlar sayısı ile, sayımların mutlak sonuçları olacaktır. Değerli iki meslekdaşımın verdikleri rakamlara göre, İstanbul'a, kendi kazalarından gelenler de dahil, diğer vilâyetlerden 1935 te 215 345; 1945 te de 339 303 kişi muhaceret etmiş bulunuyor. Demek oluyor ki aradan geçen 10 yıl zarfında 123 958 kişi diğer iskân merkezlerinden, hangi sebeplerle olursa olsun, İstanbul'a varmış, İstanbul'da mevcudiyetleri, sayım günlerinde kat'î surette tesbit edilmiştir. Halbuki aynı tarihte yapılan sayımlara nazaran şehrin mutlak nüfus artışı (1935'te 741 148; 1945'te ise 860 558) gariptir ki, 119 410 dan ibarettir. Böylece dışardan gelenler miktarı şehrin mutlak nüfus kazanımından daha yüksek bir değer arz etmek garabetini gösteriyor. Arada muhacirler lehine beliren 4 548 kişilik kazancın, Kartal ele alındığı takdirde 13 000 i mütecaviz kişinin; İstatistiklerimizde nasıl olup ta gözden kaçtığı, meslekdaşlarımızın da dikkatini çekmemiş olması, aydınlatılmaya muhtaçtır. Bu sözlerimle İstanbul'a vaki nüfus göçlerini küçümsemek tasavvurunda değilim. Böyle bir şeyi hatırımdan dahi geçirmeyişimin sebebi başka vilâyetlerde doğanlardan İstanbul'da bulunanların miktarı ile yaz mevsiminde hiç olmazsa oturduğum şehirden çok sayıda ailelerin akın akın İstanbul yolunu tuttuklarını bilişimindedir. Varmak istediğim sonuç, nüfus kazanç nisbeti diğer vilâyet ve kazalarinkine nazaran, sayım devresine göre 1/2 ile 1/5 nisbetinde düşük olan İstanbul'a, hatta İzmir, Bursa, Adanaya; nüfusları 50 000 - 100 000 arasında değişen Konya, Kayseri, Gaziantep'e vaki muhaceret-

¹ Tunçdilek (N). Tümertekin (E). Türkiye nüfusu... (s: 54, Tablo II)

² Tanoğlu (A). Türkiyede Çiftçi Nüfus Yoğunluğu

lerin oralardaki ölüm fazlalığından, ailelerin çocuk sayısını kısımlarından ileri gelen doğum azlığıyla belirecek boşlukları ancak doldurabildiğidir. Buna rağmen büyük şehirlerimizde «gecekondu» ların süratle gelişmesine şahit olmamızı II. Dünya Savaşı sırasında ve bu savaşın hitamından sonra da devam eden önemli iktisadî şartların, mesken inşaatını tahdit etmesine, böylece buralarda, Türkiye ortalaması altında seyreden nüfus artışıyla mesken inşaat süratini arasında belirilmiş olan halâ da kapa-tamadığımız mesafeye hamlediyorum.

İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Kayseri gibi önemli şehir ve endüstri merkezi vasıflarını kendinde toplayan yerleşme yerlerine, Gemlik, gibi endüstri şehrine, sayım neticelerinin ilân edildiği tarihten sonra, nüfus akımı olduğunu bildiren normâl üstü artışlar göremiyoruz. Buna mukabil Kırıkkale, Turhal ile maden işletme havzalarında yer alan Ergani, Maden, Zonguldak, Tavşanlı, Soma, v.s. de tesbit edilen normâl üstü nüfus çoğalması devamlı olmaktan ziyade bir iki sayım devresine inhisar etmektedir. Böylece, endüstri şehirlerimize gür ve daimi muhaceretlerin vaki olması lâzım geldiği yolunda, toptan beslediğimiz ümitler tahakkuk etmiyor. Bu hâl sınaî tesislerimizin kuruluş mahallerinin özelliğiyle, endüstrimizin dağılımından ileri geliyor. Çok kere nüfusca kalabalık merkezlere birer ikişer kurduğumuz fabrikalar, esasen muayyen olan işçi ihtiyaçlarını, kırlara müracaat etmeden, içinde bulunduğu şehirden tedarik ediyor ve böylece fabrikalarımızın muhaceret hareketlerine yol açması beklenen işçi talepleri iskân merkezlerinin sınırlarından taşamıyor.

Netice itibariyle görülüyor ki, birkaç iskân merkezi dışında Türkiye'deki şehirleşme hareketlerinin ilk safhasını teşkil eden iç muhaceretler, mahiyeti itibariyle batıdakinden farklıdır. Batıda, çiftçi nüfusun köyünü terkederek şehre gidişi daha müreffeh bir hayat temini gayesine matuftur. Cemiyetlerin yaşama seviyelerini yükselten bu türlü gelişmeleri, memleketimiz için de temenni etmemek mümkün değildir. Ceryan ettiği alanla, sebepleri iyice bilinmeden bir övünme vesilesi yapılan yurdumuzdaki şehirleşme hareketleri ise maalesef, esas itibariyle geçim ıstırabına dayanmaktadır. Bu hareketlere iştirâk etmek zorunda kalanların sayısı, Avrupadakilerle mukayese edilemeyecek kadar cüzî olabilir veya yavaş gelişebilir; fakat vatanın vefakâr evlâtlarından bir kısmının «bir lokma bir hırka» uğruna yuvasını terke mecbur kalması, bilhassa müstahsil durumundan müstehlik durumuna geçmesi ve sayılarının 1940-1945 devresini takiben yeniden büyük rakkamlara doğru seyre başlaması; elbette üzerinde durulması gereken ciddî meselelerimizden biridir.

Ziraatimizi kalkındırmak amacıyla giriştiğimiz «ziraatte makineleşme» haklı davasının, kırlarımızda ortaklıkla geçinen bir kısım çiftçiyi işsiz bırakması; hızlanan nüfus artışımız, yani aynı toprak parçasından mütemadiyen çoğalan aile fertlerinin beslenme zorunda kalmasıyla de ilgili olduğunu sandığımız, gittikçe hızlanan göç hareketlerinin her gün biraz daha sosyal nizamımızı bozacağına ve tedbir almadığımız takdirde bizleri, ciddi meselelerle karşı karşıya bırakacağına şüphe etmiyorum. Şimdilik bir dereceye kadar teselli olduğum taraf, bu hareketlerin, bazı ilim adamlarımızın tasavvur ettiği şekilde, memleketin bütününe şamil olmayışıdır. Hastalık esas itibariyle Anadolunun doğusundadır ve bölgenin damarları mesabesindeki Akarsu ağı boyunca yayılmaktadır. Doğunun nabzında, biraz güç teşhis etmiş olduğumuz, bu anormâl atışları, Devlet mekanizmamızın yüksek kademelerine duyurmak, alınması elzem tedbirleri hatırlatmak, bir ilim adamı olarak benim başlıca vazifemdir. Bu tedbirler ise hepimizin malumu ve zannederim şimdilik surpeuplement'ı önleyecek çarelerden başkası değildir: Ekim alanını genişletmek, toprakların verimini artırmak, mümkün olan yerlerde entansif ziraate geçmek; hayvancılığı ıslah etmek ve endüstriyi geliştirmek.

1927 Yılından bu yana devam edegelen şehirleşme hareketlerinin iskân merkezlerimizin fonksiyonlarında ne gibi gelişmeler tevlid ettiği hususu, meseleni ndiğer bir cephesini teşkil eder. Bu ceryanlar neticesinde kaç köyün şehir vasfını kazandığının tesbiti! herşeyden önce «şehir» ile «köy» gibi yekdiğerinden fonksiyon itibariyle tamamen farklı iki yerleşme tipinin tefrikinde kullanılacak kıstas'ın sıhhatına bağlıdır.

Bu maksatla, istatistiklerimizde ötedenberi 2 000 nüfusun esas alındığını hep biliriz. Daha sonraları, ölçü biraz daha geniş tutularak 3 000 (Louis, Darkot) e çıkarılmış¹; Reuter'in ileri sürdüğü 10 000 değeri², bir kısım coğrafyacılarımız ve iktisatçılarımız tarafından benimsenmiş; nihayet ortaya, bu sefer de 5 000 rakkamı atılmıştır³. Sadece bizde değil; fakat muhtelif memleketlerde organik birer varlık olan köy ile şehir'i ayırmaya hizmet edecek bir takım itibarî, hatta sun'î diyebileceğimiz nüfus had'leri kullanıldığından haberdarım. Unutmadı isem, bu maksatla

¹ Darkot (B). Türkiyede Nüfus Hareketleri ve Altıncı Genel Nüfus Sayımı (T.C.D. yıl XII, sayı: 15-16, s: 85-103) İstanbul, 1956 ve Tümertekin (E). Türkiyede kadın ve erkek nisbetinin dağılışı (İst. Üniv. Coğr. Enst. Derg. cilt: 3, sayı: 5-6, s: 3-22) 1954; (İst. Üniv. Coğr. Enst. Derg. cilt: 5, sayı: 9) İstanbul, 1958;

² Sarc (Ö. C). Türkiyede Şehirleşme Temayülleri

³ Tunçdilek (N), Tümertekin (E). Türkiye nüfusu...

İrlanda'da 1 500; Fransa, Almanya, Çekoslovakya'da 2 000, Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika'da 2 500; Belçika, Yunanistan, Hindistan'da 5 000; Japonya'da 20 000 nüfusun esas alındığını zannediyorum.

Şimdi dünyanın diğer yerlerinde yürürlükte olan nüfus kıstaslarını bir tarafa bırakarak, memleketimiz için intihabı uygun görülen değerlerden 3 000, 5 000 ve 10 000 için serdedilen mütalâaları birlikte gözden geçirelim. «Meskûn bir yere, ilmî mânada, şehir denilebilmesi için, oranın mutlaka idarî bir merkez olması icabetmez; fakat buna karşılık bu meskûn yerin, yaşayışı hemen hemen tamamiyle toprağa bağlı kalmayıp, bünyesi içinde, toprağa bağlı bulunmayan geçim kaynaklarının da katılması ile bir iş bölümünün belirmesi gerekir. Böyle bir iş bölümü belirmesi ise, her şeyden evvel, o yerde nüfus sayısının artması ile münasebetli bulunur. Memleketimizde yapılan müşahadelere göre böyle bir iş bölümü nüfusun 3 000 i aştığı meskûn yerlerde belirmekte, nüfusun 10 000 i geçtiği yerlerde ise iyice kuvvetlenmiş bulunmakta...»¹. «5 000 ve fazla nüfuslu yerleşmeleri Türkiyede şehir karakterinin teessüs etmiş veya teessüs etmekte olduğu, hiç değilse, kırsal ekonomisinin tamamen hakim olmadığı, şu veya bu şekilde sakinlerinin bir kısmının toprakla sıkı ilgisinin azalmış, iş bölümünün başlamış bulunduğu yerleşmeler telâkki ediyoruz³.» «Nüfusu 10 000 i aşan yerler, kaide olarak köy vasıflarını her halde haiz olmayacaklardır», «nüfusları arasında ziraat dışı işlerle uğraşanlar köydekilerle kıyas edilemeyecek bir orana vardığı gibi, daimî bir çarşı ve pazara da malik bulunmaktadır²».

Görülüyor ki, müelliflerden bir kısmı Türkiye'de şehir karakterinin 3 000, bazıları 5 000; diğerleri 10 000 nüfusu geçen yerleşme yerlerinde belirmediğini ileri sürmektedir. Bunlardan hangisine hak vereceğiz? Şehir karakteri teessüs etmediği hâlde «teessüs etmekte olduğu» nüfusu arasında ziraat dışı işlerle uğraşanların köydekilerle kıyas edilemeyecek orana vardığı yerleri, bu satırların müellifleri gibi nasıl şehirden sayabileceğiz? İtiraf edeyim ki yukarıdaki izahatı okuduktan sonra dahi, dış memleketler için olduğu gibi memleketimizde de, şehri köyden ayırmada müracaat edilecek nüfus kıstaslarının meziyetlerini tamamen kavramış olmaksızın uzağım. Bir kere 2 000 nüfus kriterinin Fransada, Almanya ve Çekoslovakya'da kullanılmakta olmasından başka memleketimiz için bir değeri bulunduğundan şüpheliyim. Keza, şehir-köy nüfus sınırı olarak niçin 4 000 veya 6 000 değil de 5 000 hatta ne bileyim 10 000 yerine 15 000 seçilmediğinin sebeplerini haklı bulmuyorum. 3 000, 5 000, 10 000 nüfus sayısına, köyle şehri ayırmada gerçekten büyük bir ümit bağlanıyorsa, bizzat kıymetli İktisatçımız Ö. C. Sarc'ın 1935 yılında 21 676 nüfuslu Tur-

TABLO - III - 1935 Nüfus Sayımına Göre

Yerleşme yeri	Nüfusu	Ziraatle uğraşanlar sayısı	Şehirli nüfus sayısı	Ziraatle uğraşanların meslekli nüfusa göre oranı %
Develi	10 100	1 841	1 598	53,5
Ceyhan	10 177	1 655	1 417	53,8
Edremit	12 556	11 045	4 860	69,4

1950 Nüfus Sayımına Göre

Urla	10 503	4 039	2 232	64,4
Karacabey	11 923	3 686	2 769	57,1
Bolvadin	10 946	3 091	2 574	54,5
Adıyaman	11 633	2 396	2 364	50,3

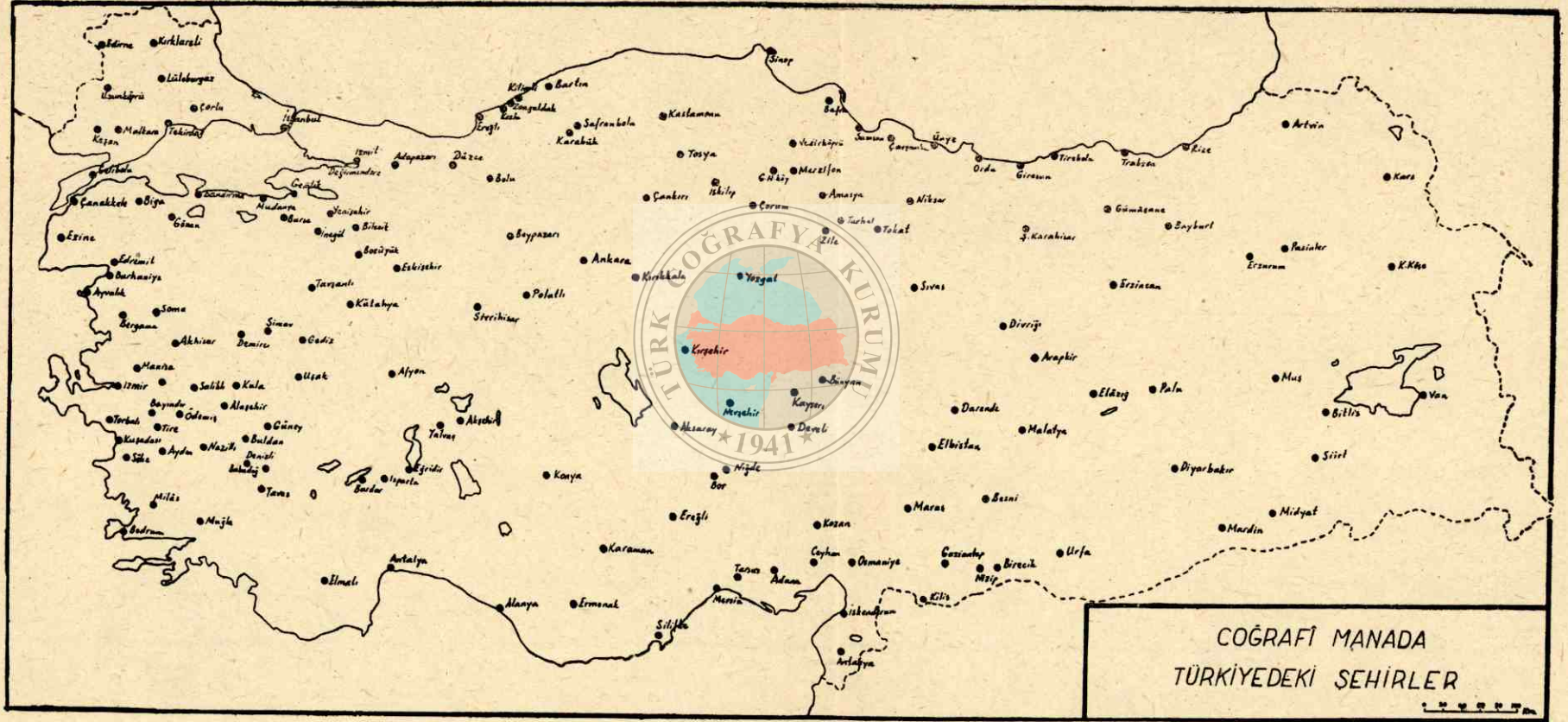
gutlu'da meslek sahibi kimselerden % 59,8'inin ziraatle iştigâl ettiğini haber veren misâline¹ yenilerini de ekliyebiliriz. Şunu da söylemeliyiz ki, misâllerimizdeki yerleşme yerlerinin «şehirli nüfus» una talebe sayıları da eklenmek suretiyle, iskân merkezlerinin; şehir olmaları bakımından, lehlerine bir durum yaratılmıştır. İşte nüfusları değil 2 000 - 3 000 veya 5 000; 10 000'i aştığı hâlde 1935 ve 1950 sayımları sonuçlarına nazaran köy olan 7 iskân merkezimiz ve işte nüfusları bu hadlerin altında bulunduğu hâlde şehir vasfını haiz yerleşme yerlerimiz:

TABLO - IV - 1935 Nüfus Sayımına Göre

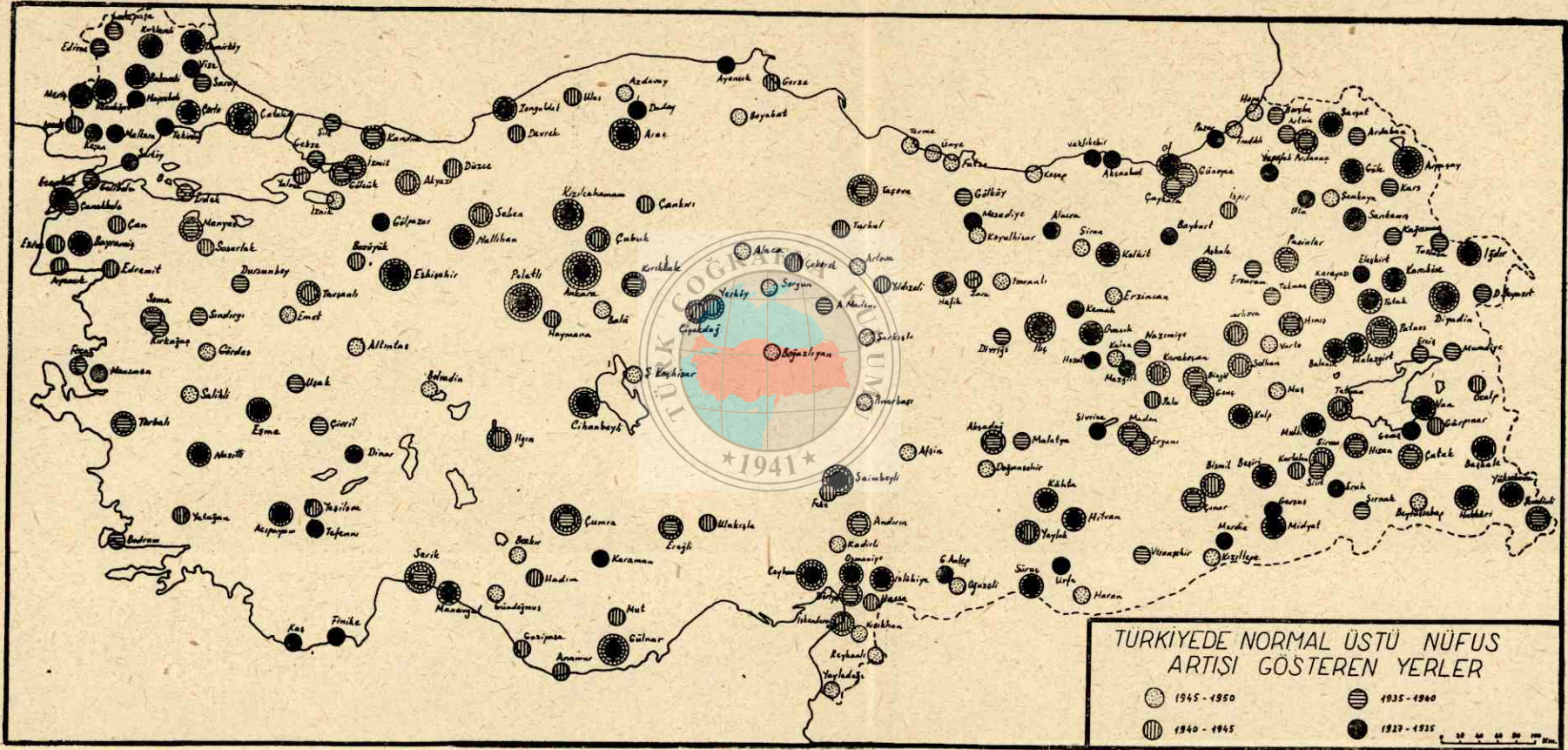
Yerleşme yeri	Nüfusu	Ziraatle uğraşanlar s.	Şehirli nüfus s.
Gümüşhane	3 161	173	946
Bilecik	4 102	470	1 267
Sinop	4 872	236	1 728
Van	2 362	725	2 445
Bolu	7 835	236	3 407
Çankırı	9 774	494	3 370

Şurası aşikârdır ki, ne bizde ne de Avrupada, şehiri köyden ayırd etmek için seçilen nüfus kriterlerinin coğrafi bir değeri vardır. Zira şehir, nüfusu fazla olan veya muayyen bir nüfus haddini aşan yer demek değildir ve Macaristanda, Bulgaristanda, Sicilyada binlerce nüfuslu «köy»-

¹ Sarc (Ö. C). Türkiyede Şehirlenme Temayülleri...

Harita : I

Harita : II

lere mukabil bir kaç yüz nüfuslu «şehir» misâlleri¹ az değildir. Her halde birkaç köyü bir araya getirmekle bir şehir teşkiline imkân yoktur. Ondan dolayıdır ki, yurdumuzda hangi iskân merkezlerinin şehir karakterini haiz! hangilerinin köy olduğu tayin edilmeden, köylü veya şehirli nüfus hakkında yayımlanan nisbetler gerçeğe yakın olsalar bile, gerçeğin ta kendisi değildirler.

Tereddütlerimizin yegâne sebebi; sosyal, ileri bir organizasyon olan şehrin², herkesce kabul edilecek şekilde tarifinin bulunmayışıdır. Coğrafi bir vakia olmasına rağmen; aynı coğrafi bölgede dahi birbirine uymaz vasıflar gösteren şehirleri kısa, muayyen bir tarife sığdırmak ta zordur. Ben burada, ne şehrin bilhassa ticarî ve endüstriyel fonksiyonunu belirten tarifler hakkında tafsilâta girişecek, ne de şehri köyden ayırmada bir tefrik unsuru gibi ele alınan fakat hakikatte Fransız şehirlerinin tasvirinden başka birşey olmayan, şehir paysage³ının değerini münakaşa edeceğim. Belirtmek istediğim husus, şehri köyden ayıran vasfın, her iki iskân merkezine has fonksiyonları olduğudur. Köyün başlıca ziraate dayanan yeknesak hayatına karşılık, şehrin fonksiyonları çeşitli ve esas itibariyle endüstriyel, yaygın bir ticaret, kültürel idari, sıhhi ve turistik; nihayet askeridir.

Her yerde olduğu gibi memleketimizde de bu fonksiyonlardan bazan birini, çok kere birkaçını kendinde toplayan şehirlerimizin demografik bünyelerini tetkik etmek 1935 ile 1945 ve İstatistik Umum Müdür Muavini sayın Ragıp Yüceuluğ'un lütufkâr müsaadeleriyle, 1950 sayımı için mümkün olmuştur. Kabil olduğu kadar çok sayıda iskân merkezlerimizin demografik yapıları, başlangıçtan beri nazarı itibare alınsaydı, yerleşme yerlerinin kendi imkânları veya dış yardımlarla nasıl bir istihale geçirdiği takibedilebilirdi. Mamafih, sırası gelmişken şunu hatırlatayım ki, bu sadece Türkiyede değil, fakat en ileri memleketlerde de böyle devam edegelmiş ve henüz yeni birtakım teşebbüslere girişilmeye başlanmıştır.

1927 senesinde 7; 1935 te 87; 1945 te 105; 1950 de de 204 iskân merkezimizde nüfusu mesleklere göre ayıran sayım neticelerine dayanarak, bunlar içersinde, şehir olanları ayırmak mümkündür. Şehirlerin kültürel fonksiyonlarını düşünerek, istatistiklerimizde «şehirli nüfusu» teşkil eden unsurlara talebe sayısını da ekledik: Ancak, bu hesapların açıklanmaya değer bir tarafı daha var. Şayet her iskân noktasında ziraatle meşgûl nü-

¹ Chabot (G). Les Villes (p: 8-9) ve Smaillies (A. E). The Geography of towns (p: 34)...

² Vidal de la Blache (P). Principes de Geographie Humaine, Paris, 1922

³ Chabot (G). Les Villes...

fus veya şehirli nüfus tutarını, ayrı ayrı, orada yaşayan halkın toplamına nisbet etseydik, memleketimizde İstanbul da dahil olmak üzere, (zira İstanbulun meselâ 1935 yılındaki genel nüfusu 741 148, şehirli nüfus miktarı 342 341 dir ki, şehirlilik nisbeti % 46 dan biraz fazladır. Bu rakamlar 1945 te sırasıyla: 908 050 ve 389 503; 1950 de ise: 983 041 ve 415 665 tir) hiçbir yerin şehir adına lâyük olmadığını görecektik; aksi halde de hemen hemen tek köye rastlayamayacaktık. Biz, ziraat dışındaki meslekler yekûnuna talebeleri ekledikten sonra ,her ikisinin toplamına nazaran ziraatle meşgul veya şehir fonksiyonlarıyla ilgili işlerde çalışanların oranını bulduk ve böylece bu neticelere göre şehirleri ve köyleri ayırd ettik. Yaptığımız hesaplara nazaran 1935 te nüfusu mesleklere göre tasnif edilen 87 iskân yerinden 83 ünün; 1945 te 105 iskân yerinden 104 ünün; 1950 de de 174 ünün şehir vasfı gösterdiklerini (1950 yılı neticelerine göre şehir vasfını haiz iskân yerleri Harita III dedir); 1935 yılında köy olan Develi, Turgutlu, Ceyhan, Edremit'in müteakik sayımda «şehir» e yükseldiğini, Muş'un 1950 de şehir olduğunu müşahede ettik.

1927 - 1950 Yılları arasındaki devre zarfında ve ele alınan iskân merkezi sayısı nisbetinde önemsiz sayılacağına şüphe edilemeyecek olan bu gelişme, şehirleşme hareketlerinin teveccüh ettikleri iskân merkezlerini henüz şehir mertebesine pek çıkartamadığını; fakat şehir yapma hazırlıklarıyla meşgûl olduklarını; bu hazırlıkların ağır bir tempoyla seyrettiği intibamı uyandırmaktadır. İskân merkezlerimizin demografik bünyesindeki değişiklikler, ilerde, nasıl bir tempoyla seyredecektir? 1950 yılında canlanmış görünen ve yurdumuzun doğusundan İç Anadoluya doğru sirayet istidadı gösteren şehirleşme hareketlerinin müstakbel inkişafı ne olacaktır? İşte benimde bu makaleyle varmak istediğim husus: Değerli meslekdaşlarımla yarının güzide Coğrafya Öğretmenlerini teşkil edecek olan talebelerimin dikkatini, şimdiden, Türkiye için ileride daha da hayatî bir önem kazanacak olan ve Türkiyenin sosyal güvenliği ile yakından ilgili bulunan şehirleşme hareketlerinin çeşitli problemleri üzerine çekmek...

DIE VERSTÄDTERUNGSBEWEGUNGEN und DIE STÄDTE DER TÜRKEI

(Zusammenfassung)

Bis zum XIX. Jahrhundert hatte Europa den Charakter eines Agrarlandes. Neben der Landwirtschaft war die Heimarbeit entwickelt. So kam es, dass der grösste Teil der Bevölkerung auf dem Lande wohnte. Die Städte zu jener Zeit waren schwach bevölkert. Paris und London hatten z. Bsp. nur 750.000, - Rod und Wien nicht mehr als 100.000 - 200.000 Einwohner.

Dieser Stand änderte sich vollkommen durch den Beginn der modernen Industrie. Es entstand ein Strom der ländlichen Bevölkerung in Städte, besonders in Hafenstädte, wo Rohstoffe entladen wurden und in Bergbau - und Kohle Gebiete, wo neue Industriezentren entstanden. Die ländliche Bevölkerung wurde im Verlangen nach einem höheren Lebensstandart von den Städten angezogen. So wurde das Verhältnis zwischen der ländlichen Bevölkerung und der Industrie - Bevölkerung in England um 1851, in Deutschland 1871 und anschliessend in Frankreich nach dem Ersten Weltkrieg gleich.

Das Datum der Verstädterungsbewegungen in der Türkei liegt verhältnismässig weit zurück. Z. Beispiel hatte der Zuzug in die Grosstädte aus den semiariden Gegenden wie Inner - und Südost Anatolien nach den Regen armen Jahren im XVI. Jahrhundert die Regierung in berechtigte Sorgen versetzt; Es bestehen heute noch Urkunden, dass diese Umsiedler, die «Pflug Zerstörer» (Çift bozan) genannt wurden, die soziale Ordnung des Staates gefährdeten.

Ferner bestehen heute einige Anzeichen, die im Vergleich zu früher auf eine verstärkte Verstädterungsbewegung hinweisen. Das erste ist, dass die Industriebetriebe der Türkei von 1923 bis 1932 um das Vierfache erhöht und dass zur Zeit diese Zahl um ein Vielfaches gestiegen ist. Der wichtigste Faktor, der die Einwanderungen in die Grosstädte bestimmt, ist, dass in der Türkei die Agrarbevölkerungsdichte zu gross ist. Es ist selbstverständlich, dass einerseits die Überbevölkerung der Agrargebiete, andererseits die Anzahl ständig zunehmenden Industriebetriebe, die grosse Masse der auf dem Lande wohnenden in die Industrie - Zentren - und Grosstädte lockt.

Wie in vielen Ländern sind jedoch auch in der Türkei keine Statistiken vorhanden, die die nähere Beobachtung der Verstädterungsbewegungen ermöglichen.

Um die Verteilungsgebiete dieser Bewegungen festzustellen, kann das Verhältnis der mittel Bevölkerungszunahme als Kriterium genommen werden.

Die Wohnorte, die über diesem Mittel eine Bevölkerungszunahme aufweisen, können als Zentren der Verstädterungsbewegungen angesehen werden. In diesem Falle kann beobachtet werden, dass die Verstädterungsbewegungen nach 1927 sich hauptsächlich im Osten der Türkei konzentriert haben (Karte I). Darüber hinaus ist die Übersiedlungsbewegung in die Städte; in Tracien, um Ankara und um den Golf von İskenderun verteilt; jedoch in kleinem Ausmass.

Bei den Verstädterungsbewegungen in dem geringst besiedelten Teil der Türkei - Ost Anatolien, spielen verschiedene Gründe eine Rolle. Als erstes ist, dass Ost Anatolien ein Hochland von einer Höhe von über 2000 M. ist. Damit verbunden sind sowohl die klimatischen als auch Bodenverhältnisse für die Landwirtschaft und Viehzucht ungünstig. Die Viehzucht welche den haupt Unterhalt darstellt hat mit grossen klimatischen Widerständen zu kämpfen. Dieses bedingt, dass die Bevölkerung Ost - Anatoliens welche 13 % der ganzen Einwohnerzahl der Türkei darstellt, keine genügenden Wirtschaftsbedingungen besitzt, sodass sie gezwungen ist in die günstiger gelegenen Kleinstädte in den Tälern überzusiedeln.

Ein anderes Gebiet der verbreiteten Verstädterungsbewegungen ist Tracien. Hier ist jedoch diese Bewegung eher eine durch die Grenzlage bedingte Militär Aufstauung.

Die Bevölkerungsaufstauung in anderen Gebieten der Türkei haben verschiedene Gründe. Wobei hauptsächlich die ungünstige wirtschaftliche Lage eine Rolle spielt.

Wieviel Siedlungspunkte seit 1927 zu Städten geworden sind, hängt von dem Kriterium ab der die Stadt vom Dorf unterscheidet. Es ist Unterscheidung keinen geographischen Wert darstellt. Die Städte müssen als Siedlungszentren betrachtet werden, die im Gegensatz zu den ländlichen ihren Lebensunterhalt aus anderen Quellen als dem Boden verdienen.

Karte 2 zeigt bestimmte Siedlungsorte die im geographischem Sinne die Städte darstellen. Dennoch ist es nicht möglich festzustellen wieviel der ganzen Siedlungen der Türkei Städte im wahren Sinne sind.